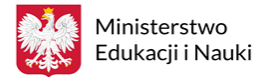

RAPORT

**RAPORT DIAGNOSTYCZNY Z ZAKRESU WPŁYWU PODEJŚĆ TEORETYCZNYCH,
MODELI ANALITYCZNYCH I PARADYGMATÓW IDEOLOGICZNYCH NA
KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU**

AUTORZY:
PROF. DR HAB. KRYSZYNA TREMBICKA
PROF. DR HAB. EWA MAJ
DR HAB. JOANNA SANECKA-TYCZYŃSKA
DR TOMASZ WICHA

RAPORT POWSTAŁ W RAMACH PROJEKTU ***SPORY W XXI WIEKU O POLITYKĘ ZAGRANICZNĄ POLSKI. INTERPRETACJE RACJI STANU.*** REALIZOWANEGO PRZEZ FUNDACJĘ POLSKIEJ AKADEMII NAUK W RAMACH PROGRAMU MINISTRA EDUKACJI I NAUKI POD NAZWĄ „NAUKA DLA SPOŁECZEŃSTWA”

DOFINANSOWANO ZE ŚRODKÓW BUDŻETU PAŃSTWA W RAMACH PROGRAMU MINISTRA EDUKACJI I NAUKI POD NAZWĄ ***NAUKA DLA SPOŁECZEŃSTWA*** NR PROJEKTU NDS/529077/2021/2021 KWOTA DOFINANSOWANIA 1 094 474,00 ZŁ CAŁKOWITA WARTOŚĆ PROJEKTU 1 094 474,00 ZŁ

OPRACOWANIE:

FUNDACJA POLSKIEJ AKADEMII NAUK

SPIS TREŚCI

WPROWADZENIE.....	4
1. PODEJŚCIA TEORETYCZNE A KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU.....	5
2. MODELE ANALITYCZNE A KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU.....	8
3. PARADYGMATY IDEOLOGICZNE A KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU	14

WPROWADZENIE

Priorytetem projektu *Spory w XXI wieku o politykę zagraniczną Polski. Interpretacje racji stanu* jest transfer wiedzy naukowej o polityce zagranicznej do procesu decyzyjnego zachodzącego w organach władzy państwowej i w partiach politycznych oraz dokonanie analizy sporów o politykę zagraniczną Polski. Zakres przedmiotowy badań został tym samym zdeterminowany przez trzy najistotniejsze dla państwa obszary działania, wyznaczone przez kategorię racji stanu Polski, czyli bezpieczeństwo narodowe, rozwój i tożsamość narodową. Celem przeprowadzonych badań była m.in. analiza i identyfikacja koncepcji i programów polityki zagranicznej Polski w XXI w. na poziomie teoretycznym, ideologicznym koncepcyjno-doktrynalnym i programowym. W związku z tym, zidentyfikowane zostały cztery stałe obszary tematyczne, tj. pierwszy - polityka transatlantycka, drugi - współpraca polityczna i gospodarcza w ramach Unii Europejskiej, trzeci - partnerstwo strategiczne z Niemcami oraz czwarty - polityka wschodnia, obejmująca przede wszystkim stosunki z Federacją Rosyjską. Natomiast zakres podmiotowy wyznaczyły funkcjonujące na polskiej scenie politycznej partie, reprezentujące następujące orientacje polityczne: lewicową, liberalną, prawicową, ludowcową i narodową.

Realizacji powyższego celu służyły przeprowadzone badania dot. ewaluacji porównawczej myśli politycznej najważniejszych orientacji ideologiczno-programowych w Polsce w odniesieniu do polityki zagranicznej, a poniższy Raport syntetyzuje efekty dotychczas wykonanych prac badawczych w zakresie podejść teoretycznych, modeli analitycznych i paradygmatów ideologicznych.

Podstawą merytoryczną Raportu są wyniki badań dot. analiza recepcji w politologii w III Rzeczypospolitej najważniejszych podejść teoretycznych do stosunków międzynarodowych oraz modeli analitycznych a także konceptualizacji i wykonania przekrojowych analiz rodzin ideologiczno-programowych partii politycznych w Polsce w XXI w. w odniesieniu do polityki zagranicznej Polski, a także wyników realizacji w/w zadań w postaci opracowania Raport z zastosowania modelu analitycznego myśli politycznej w obszarze badań orientacji ideologiczno-programowych głównych nurtów we współczesnej polskiej myśli politycznej oraz opracowania Model polityki zagranicznej Polski w XXI wieku w myśli politycznej głównych orientacji ideologiczno-programowych. Analizie poddano

rodziny ideologiczno-programowe partii politycznych w Polsce w XXI w. czyli liberalną, socjaldemokratyczną, konserwatywną, narodową i ludowcową w przedmiocie polityki zagranicznej Polski. Problem ten wydaje się być kluczowy, a jednocześnie stanowi punkt wyjścia do dalszych analiz, skoncentrowanych wokół określenia roli ugrupowań politycznych w kreowaniu sporów politycznych na temat percepcji racji stanu Polski w XXI w.

Raport przedstawia wyniki dotychczasowych prac badawczych w zakresie podejść teoretycznych, modeli analitycznych i paradygmatów ideologicznych i ich wpływie na programy i koncepcje polityki zagranicznej Polski w XXI w., zaprezentowanych poniżej w syntetycznej formie.

1. PODEJŚCIA TEORETYCZNE A KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU

Na wstępie należy podkreślić, iż współczesne procesy polityczne zdominowane zostały przez spór między realistami i liberałami. Rozbieżności w pojmowaniu polityki zagranicznej między dwoma podejściami były zasadnicze i zauważalne w odniesieniu do podstawowych pól aktywności międzynarodowej polskiego państwa, stosunku do najważniejszych jego partnerów w środowisku międzynarodowym oraz integracji europejskiej.

Głównym elementem realistycznej teorii polityki zagranicznej była koncepcja interesu narodowego, kategorii o znaczeniu strategicznym w aktywności państwa na arenie międzynarodowej. Proces decyzyjny w państwie był ukierunkowany na maksymalizację potencjału i prestiżu państwa, gwarantującego egzystencję i zabezpieczenie interesu narodowego. Suwerenne państwo to zasadniczy podmiot stosunków międzynarodowych, urzeczywistniający realizację własnych interesów. Realiści byli przekonani, że stosunki międzynarodowe nie miały ustalonej hierarchii i dlatego z definicji cechowała je konfliktowość. Siła państwa była budowana i (lub) wzmacniana kosztem innych, w wyniku rozgrywek negocjacyjnych, w których zysk jednego gracza oznaczał nieuchronnie stratę gracza drugiego. Według zwolenników tego podejścia państwa budowały siłę i potęgę, aby zmaksymalizować swoje bezpieczeństwo, a nie poszerzać strefy wpływów. Równowaga sił zapewniała pokojową stabilność, państwa zaś koncentrowały się na utrzymaniu takiego balansu, gdyż zwiększenie potęgi nie było dla nich celem samym w sobie. Do realizmu

odwoływały się partie konserwatywne: PiS i Solidarna Polska (Suwerenna Polska). Elementy myślenia realistycznego widoczne są w myśleniu lewicy o bezpieczeństwie państwa.

Zwolennicy paradygmatu liberalnego (idealistycznego) na pierwszym miejscu stawiali dynamikę preferencji społecznych, a nie relacje potencjałów państwowych w systemie międzynarodowym. Dla liberałów jednostki i grupy interesu były podmiotami polityki międzynarodowej, państwo zaś pełniło rolę ich reprezentanta, a nie aktora w polityce światowej.

W wyniku przeprowadzonych prac badawczych i analitycznych można wysnuć ogólny wniosek, iż zakres podejść teoretycznych, do których odwoływały się partie polityczne w III RP był zróżnicowany i obejmował szerokie spektrum teorii.

Partie lewicowe inspiracje programowe czerpały z liberalnej teorii stosunków międzynarodowych, realistycznej teorii stosunków międzynarodowych, konstruktywizmu (socjologicznej teorii komunikacyjnej) oraz neomarksizmu. Liberalna teoria stosunków międzynarodowych odnosiła się do rozumienia suwerenności i racji stanu, zagadnień związanych z oceną środowiska międzynarodowego, bezpieczeństwem, polityką zagraniczną oraz stosunkiem do sąsiadów. Realistyczna teoria stosunków międzynarodowych koncentrowała się głównie wokół zagadnień związanych z bezpieczeństwem Polski. Natomiast konstruktywizm i neomarksizm widoczne były w nowym paradygmacie kulturowym i cywilizacyjnym, w nowym rewolucjonizmie i propozycjach kształtowania tożsamości europejskiej.

Podstawy teoretyczne partii liberalnych znajdują się w liberalnej teorii stosunków międzynarodowych, klasycznych teoriach integracji europejskiej (neofunkcjonalizm, federalizm i transakcjonizm), konstruktywizmie, teorii postmodernizmu oraz neoliberalnych teoriach końca. Liberalizm w myśli politycznej polskich liberałów występuje w dwojakiej postaci: 1. recepcji ideologicznego projektu politycznego oraz 2. odwołań do teoretycznej perspektywy oferującej sposoby eksplanacji rzeczywistości międzynarodowej, czyli liberalnej teorii naukowej, paradygmatu postrzegania i badania stosunków międzynarodowych. Konstruowanie i wykonywanie polityki zagranicznej przez PO miało charakter realistyczny w wymiarze minimalnym, ponadto fałszowano jego sens, utożsamiając go z brakiem wizji politycznej, minimalizmem decyzyjnym, rezygnacją z podmiotowości politycznej czy akceptacją zależności klientystycznej wobec mocarstw europejskich. W realistycznej teorii

stosunków międzynarodowych występuje wątek Europy jako pola rywalizacji państw, dychotomicznego podziału świata na dobry świat „demokracji, współpracy i pokoju” oraz zły „świat agresji i terroru”.

Fundamentem programowym konserwatystów był realizm. Środowisko Zjednoczonej Prawicy budowało myślenie o stosunkach międzynarodowych w kontrze do liberalnego i neoliberalnego. Podobnie sceptycznie odnoszono się do założeń wynikających z konstruktywizmu, jako oderwanych od racjonalności, niemożliwych do wykorzystania oraz skrajnie rozbieżnych z rzeczywistością. Konserwatyści kwestionowali liberalizm i konstruktywizm ze względu na co najmniej trzy elementy: unikanie analizy geopolitycznej oraz oceny rzeczywistości politycznej, ignorowanie doświadczeń historycznych lub wręcz zerwanie z przeszłością, negatywny stosunek do państwa, a zwłaszcza jego osłabienie na rzecz organizacji międzynarodowych oraz samorządu terytorialnego, co samo w sobie było sprzeczne z wizją państwa Prawa i Sprawiedliwości. Dla prawicy geopolityka i rozumowanie w kategoriach systemu międzynarodowego było podstawą do myślenia o stosunkach międzynarodowych, a wnioskowanie z wydarzeń historycznych nie tylko naturalne, ale wręcz konieczne.

Narodowcy i nacjonaści odwoływali się do pozytywizmu i empiryzmu, integryzmu narodowego, integryzmu katolickiego, narodowej i nacjonalistycznej teorii stosunków międzynarodowych, narodowych i nacjonalistycznych teorii integracji europejskiej, narodowej Europy Ojczyzn i Europy Słowiańskiej,

Ludowcy bazowali na realizmie oraz liberalizmie. Myśl polityczna PSL na poziomie teoretycznym miała charakter eklektyczny, co oznaczało, że wątki zaczerpnięte z realistycznego paradygmatu stosunków międzynarodowych mieszały się z liberalnymi. O ile ludowcy oceniali rzeczywistość międzynarodową przez pryzmat realizmu, o tyle pożądana wizja ładu światowego miała wyraźnie liberalne (idealistyczne) fundamenty. Zatem, wśród nurtów teoretycznych, będących podstawą ludowcowego poglądu na świat, kluczowe znaczenie miały dwa wspomniane: realizm oraz liberalizm.

2. MODELE ANALITYCZNE A KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU

Przeprowadzone badania dowodzą, iż modele polityki zagranicznej kreowane przez partie polityczne uwzględniały cztery elementy:

- 1) definicję polityki zagranicznej,
- 2) wartości polityczne,
- 3) postulowane kierunki,
- 4) priorytety, narzędzia i instrumenty kształtowania i realizowania polityki zagranicznej.

Polityka zagraniczna w poglądach lewicy jest przykładem łączenia myślenia idealistycznego z realistycznym. Realizm obecny był przede wszystkim w zagadnieniu bezpieczeństwa państwa, natomiast idealizm przejawiał się głównie w interpretowaniu realiów i zmienności środowiska międzynarodowego. Stosunki międzynarodowe postrzegano jako przestrzeń do współpracy z towarzyszącym przekonaniem o likwidacji istniejących podziałów i demokratyzacji państw sąsiadujących na wschodzie z Polską. Lewica stała na stanowisku współzależności państw względem siebie, a politykę zagraniczną postrzegano w wymiarze globalnym, realizowaną w zakresie sąsiedzkim, europejskim i pozaeuropejskim. Za determinantę pokoju na świecie lewica uznawała wartości o charakterze uniwersalnym czyli prawa człowieka, tolerancję i demokrację oraz współpracę na rzecz tych wartości.

Lewica nie postrzegała Rosji w kategoriach zagrożenia, uznając, iż pokojowa koegzystencja z nią jest możliwa. Nie dostrzegała też zagrożenia w efekcie współpracy Rosji z państwami europejskimi, przeciwnie, jako pozytywne zjawisko w kontekście bezpieczeństwa Polski. Od końca pierwszej dekady XX w. lewica popierała wielopłaszczyznową współpracę z Rosją, jednocześnie ograniczając wsparcie Ukrainy, Białorusi i Gruzji. Korekta wschodniej polityki nastąpiła w efekcie agresji Rosji w Ukrainie w 2022 r. Wówczas, lewica wpisała się z nurt polityki antyrosyjskiej, poparła społeczność międzynarodową w działaniach pomocowych z zastrzeżeniem udzielania jej w porozumieniu z UE i NATO.

Dla socjaldemokratów nieodłącznymi składnikami polityki zagranicznej były: konsensus i uspołecznienie polityki zagranicznej poprzez wykorzystanie doradczej roli środowisk eksperckich i kulturalnych, ekonomizacja dyplomacji, gdyż wymiar ekonomiczny

polityki zagranicznej był jednym z obszarów rywalizacji o pozycję międzynarodową w świecie, sprzeciw wobec eksponowania zagadnień historycznych w realizacji polityki zagranicznej.

Lewica za nadrzędne interesy państwa polskiego w środowisku międzynarodowym uznawała ochronę suwerenności i niezawisłości, podmiotowość w organizacjach międzynarodowych, nienaruszalność granic, integralność terytorialną, bezpieczeństwo obywateli, uwarunkowania rozwoju cywilizacyjnego, ochronę dziedzictwa i tożsamości narodowej.

Koncepcja polityki zagranicznej lewicy zakładała: strategiczne partnerstwo z USA, zakotwiczenie Polski w strukturach euroatlantyckich, orientację na Niemcy, podmiotowe i przedmiotowe rozszerzanie UE, rozszerzenie NATO o państwa wschodniej Europy, głównie Ukrainę, pokojowe stosunki z Rosją.

Fundamentalnym założeniem polityki zagranicznej konserwatystów był realizm. Model polityki zagranicznej Zjednoczonej Prawicy oparty był na kilku założeniach: akcentowaniu podmiotowości państwa w celu uniknięcia podporządkowania się innym uczestnikom stosunków międzynarodowych, aktywności w polu polityki zagranicznej w celu wzmocnienia oddziaływania i skuteczność państwa polskiego, działalności w wielu kierunkach jednocześnie (transatlantyckim, europejskim, wschodnim, Trzeciego Świata) oraz realizacja polityki historycznej w sensie elementu soft power.

PiS przyznało prymat polityce wewnętrznej, zmianom w systemie politycznym i stosunkach społecznych nad polityką zagraniczną i relacjami międzynarodowymi, wychodząc z założenia, iż dysfunkcje państwa spowodowałyby osłabienie międzynarodowej pozycji Polski. Nadrzędną rolę przypisywano realizacji interesów narodowych w trojakim znaczeniu: trwałości państwa, trwałości podmiotowości i suwerenności oraz skuteczności instytucji, organizacji i współpracy międzynarodowej w celu osiągnięcia pożądanego ładu globalnego.

Priorytetowym celem polityki zagranicznej PiS było zagwarantowanie państwu polskiemu bezpieczeństwa oraz suwerenności. Model zakładał integrowanie bezpieczeństwa ze współpracą w wymiarze globalnym, multilateralizm, normatywizm w stosunkach międzynarodowych oraz egalitaryzm państw i narodów.

W związku z powyższymi uwagami, nadrzędnymi celami w polityce zagranicznej były: strategiczna współpraca ze Stanami Zjednoczonymi Ameryki w celu wspólnego wzmocnienia NATO i Europy, budowanie potencjału i podmiotowości w UE, polityka solidarności państw

członkowskich UE, rozszerzenie UE na Wschód, partnerstwo w stosunkach z sąsiednimi państwami, tworzenie sieci współpracy między państwami Europy Środkowej i Wschodniej.

Za nadrzędne interesy państwa polskiego we wspólnocie europejskiej PiS uznawało: federacyjny charakter Unii - Europę Ojczyzn, negacja Europy „dwóch prędkości” i ograniczania podmiotowości państw członkowskich, Polska w roli centrum integrującego państwa peryferyjne UE o niższym potencjale w celu artykulacji wspólnych interesów, progresja znaczenia parlamentów narodowych w procesie tworzenia i realizacji polityki europejskiej, regresja ponadpaństwowych instytucji (Komisji Europejskiej) na rzecz wzmocnienia przedstawicielskich i międzyrządowych, negacja unifikacji ekonomicznej i kulturowej, dezaprobaty systemu głosowania w UE, zwiększenia transparentności instytucji UE, reforma instytucjonalna UE i działania na podstawie traktatów.

Stosunek do NATO postrzegany był przez pryzmat strategicznej konieczności dziejowej, ale i racjonalny wybór, dyktowany potrzebą zabezpieczenia Polski przed wspólnym dla państw członkowskich wrogiem. Natomiast za asymetryczne PiS uważało relacje polsko-niemieckie, zwłaszcza w kontekście polityki wschodniej Niemiec, niekorzystnej dla Polski oraz blokowania środków finansowych z UE.

Rosja była postrzegana jako stały czynnik ryzyka i zagrożenia bezpieczeństwa na wschodzie Europy. Zabezpieczeniem ładu geopolitycznego była wielostronna i wielosegmentowa współpraca państw Europy Środkowo-Wschodniej, a oczekiwanymi rezultatami wzmocnienie podmiotowości, gwarancje interesów subregionu oraz uniemożliwienie przekształcenia Unii w instrument niemiecko – francuskiej polityki.

Polityka zagraniczna w poglądach liberałów jest przykładem myślenia idealistycznego. Platforma Obywatelska i Nowoczesna były partiami euroentuzjastycznymi, dążącymi do wejścia w główny nurt polityki europejskiej. W myśli politycznej PO obecne są recepcje liberalnego paradygmatu stosunków międzynarodowych. PO uważała za najskuteczniejszą integrację ze strukturami europejskimi oraz współdziałanie z Niemcami i Francją, zwłaszcza w kontekście niższego potencjału Polski oraz malejącego zaangażowania USA w Europie. Konsekwencją tego było dążenie do normalizacji relacji z Rosją, koncepcja Partnerstwa Wschodniego, Unii Energetycznej oraz minimalizacja sporów z Niemcami.

Mottem programu liberałów było silne zakotwiczenie Polski w UE, pojmowanej jako zasadniczy kierunek polityki zagranicznej Polski wyznaczonej przez oś Wschód–Zachód.

Z doświadczeń europejskich liberałowie czerpali wzorce normatywne i zasady ustrojowe. Integrację państw Europy Środkowej postrzegali jako konkurencyjną koncepcję i dezintegrujący trend w Europie. W zamian, akcentowano relacje bilateralne z państwami subregionu lub w ramach doraźnych sojuszy w UE. Natomiast, nie kwestionowano zasadności porozumień subregionalnych, traktując je jako przedłużenie polityki unijnej, np. Grupy V4.

Z założeń programowych wynikały następujące cele polityki unijnej: współpraca w gronie największych państw (głównie z Niemcami i Francją, w ramach Trójkąta Weimarskiego), przystąpienie do strefy euro oraz szeroki udział w programach unijnych.

W działaniach PO widoczna jest strategia bandwagoningu w stosunku do Niemiec w celu uniknięcia rywalizacji i uzyskania wymiernych korzyści. Za oczekiwany rezultat intensyfikacji współpracy bilateralnej z Niemcami przy równoczesnym minimalizowaniu sprzeczności i konfliktów uważano podniesienie rangi Polski w UE i w relacjach z Rosją, w trzech zasadniczych kwestiach: aktywności w centrum decyzyjnym Unii, oddziaływania na Rosję oraz wymiernych korzyści gospodarczych.

Liberałowie byli zwolennikami multilateralizmu w sensie wielostronnego zarządzania i współpracy międzynarodowej opartej na zasadach demokracji, wolności i prawa. Sieci współzależności gwarantowały zmniejszenie ryzyka rywalizacji w gronie państw o dużym potencjale, zagrażającym interesom małych i słabych państw. Ponadto, uczestnictwo w wielostronnych sojuszach i organizacjach (NATO, UE, ONZ) stało się nieodłączną cechą systemu bezpieczeństwa w Europie, opartego na działaniu zespołowym. Multilateralizm gwarantował Polsce równoprawne członkostwo we wspólnotach międzynarodowych.

PO preferowała zracjonalizowany model polityki zagranicznej, w którym zastąpiono sojusz z USA większą samodzielnością decyzyjną państwa, podmiotowością, artykułowaniem krytycznych opinii, racjonalizmem i dbałością o realne korzyści, zrównoważoną i partnerską pozycją.

Liberałowie unikali konfrontacyjnych działań w stosunku do Rosji, jednocześnie deklarując, iż próba naruszenia granic przez Rosję powinna być uznana za zagrożenie bezpieczeństwa Europy i skutkować reakcją Sojuszu Północnoatlantyckiego. PO lansowała pogląd, iż Polska nie posiada zdolności do wpływania na politykę w obszarze Międzymorza. Ponadto, zakwestionowano efektywność polityki wschodniej wobec Ukrainy i Białorusi. Koncentracja na poprawie relacji polsko-rosyjskich skutkowałą zaniechaniem efektywnej

polityki środkowoeuropejskiej i przyczyniła się do realizacji interesów rosyjskich w Europie Wschodniej.

Polityka zagraniczna w poglądach ludowców jest przykładem łączenia myślenia idealistycznego z realistycznym. O ile ludowcy oceniali rzeczywistość międzynarodową przez pryzmat realizmu, o tyle pożądana wizja ładu światowego miała wyraźnie idealistyczne fundamenty.

Ludowcy za priorytetowe uznawali zagadnienia związane z polityką wewnętrzną, marginalizując tym samym politykę zagraniczną. Szczegółowa charakterystyka modelu polityki zagranicznej ludowców jest utrudniona z powodu raczej powierzchownego jej traktowania oraz ogólnikowych sformułowań o międzynarodowym umocowaniu Polski. Ponadto, ludowcy jako partia koalicyjna nie posiadali znaczącego wpływu na decyzje polityczne w zakresie polityki zagranicznej.

Na podstawie dokumentacji programowej PSL można jednak określić postulaty w zakresie polityki zagranicznej RP: współpraca z państwami UE o dużym potencjale, trwała obecność Polski w UE w zakresie politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturowym, otwarcie polityczne na wschód Europy.

Ludowcy reprezentowali prorosyjską orientację w polityce wschodniej. PSL proponowało zmianę antyrosyjskiego charakteru polskiej polityki wschodniej na postawę koncyliacyjną wobec Rosji, głównie z powodu korzyści gospodarczych dla rolnictwa. Dlatego też PSL postulowało oddzielenie interesów politycznych i ekonomicznych w kontekście polityki wschodniej.

PSL było wyrazicielem koncepcji poprawnych stosunków z Niemcami i Rosją, opartych o architekturę równowagi i symetrii. Natomiast bezpieczeństwo zewnętrzne Polski, ludowcy postulowali budować w oparciu o trzy filary, Unię Europejską, NATO i sojusz polsko-amerykański. Zakładali także „pokojowy multilateralizm”, u podstaw którego leżały relacje wielostronne z np. NATO, ONZ, UE, OBWE. W stosunkach polsko-amerykańskich oczekiwano zachowania zasady partnerstwa i wzajemnego poszanowania, przy jednoczesnym uznaniu przywództwa USA.

Ludowcy wysuwali postulat ekonomizacji polityki zagranicznej, który był wynikiem przekonania, iż skuteczność polityki zagranicznej zależała od potencjału gospodarki

i odwrotnie. W praktyce postulat efektywnej dyplomacji gospodarczej był równoznaczny z podporządkowaniem polityki zagranicznej interesom gospodarczym.

Na model polityki zagranicznej narodowców wpływ miało istnienie wielu nurtów ideowych, ale mimo tej różnorodności kategoria interesu narodowego była fundamentalna. Imperatyw postępowania politycznego, zgodnego z interesem narodowym wpisany był w pojęcie racji stanu. W związku z tym, model polityki zagranicznej uwzględniał zasadę sprzeczność interesów państw, rozstrzyganie konfliktów międzypaństwowych z wykorzystaniem siły, instrumentalizację norm moralnych oraz pokój w sensie równoważenia sił między rywalizującymi państwami.

Cele polityki zagranicznej narodowców umiejscowione były w obszarze neutralizacji lub negacji obecności Polski w Unii Europejskiej, dezaprobowanie dla polityki transatlantyckiej i dążeniu do osłabiania członkostwa, a następnie do opuszczenia przez Polskę Paktu Północnoatlantyckiego, współpracy z Federacją Rosyjską i rozwijania wspólnoty słowiańskiej oraz tworzenia sojuszu kontrhegemonicznego.

Istotną cechą modelu polityki zagranicznej było zagadnienie sojuszy Polski z innymi państwami. Tworzenie sojuszu kontrhegemonicznego polegało na kreowaniu wizji alternatywnego porządku świata w stosunku do dotychczasowej polskiej polityki zagranicznej. Za jedyną logiczną drogę w celu zabezpieczenia interesów Polski postrzegano współpracę z Rosją, która w odróżnieniu od Niemiec nie dysponowała dostatecznym potencjałem ekonomicznym, żeby skutecznie narzucić Polsce swoją wolę.

Unia Europejska była instytucją, która początkowo wzbudzała nieufność środowisk narodowych i nacjonalistycznych. Ugrupowania narodowe i nacjonalistyczne uważały, iż UE stanowi zagrożenie dla suwerenności narodowej oraz nienaruszalności terytorialnej Polski. Postrzegano UE jako reprezentanta interesów niemieckich, sprzyjającego niekontrolowanej imigracji, dzielącego Europę na euroregiony. Z czasem przeformułowaniu uległ negatywny stosunek do UE, która stała się polem do realizacji interesów polskich.

Ugrupowania narodowe kreowały model polityki zagranicznej, zgodnie z którym Polska miała zwiększyć aktywność na forum międzynarodowym i wykazać się umiejętnościami rozwiązywania kryzysów politycznych, mediacyjnych i arbitrażowych. Jej rolę sprowadzano do roli pośrednika między Wschodem a Zachodem.

W celu zagwarantowania bezpieczeństwa Polski, narodowcy proponowali zawarcie sojuszu świata chrześcijańskiego przeciw „degrengoladzie moralnej” Zachodu, ścisłe współdziałanie z Rosją, w której widziano ośrodek ochrony przed znieprawieniem płynącym z Zachodu, powstanie bloku państw słowiańskich w celu obrony spuścizny cywilizacji łaćńskiej.

Narodowcy uważali, że należy chronić państwo przed niebezpiecznymi wpływami zewnętrznymi, które dekonstruowały kulturowy fundament narodu i wywoływały napięcia społeczne. W związku z tym, w katalogu celów polityki zagranicznej wyróżniono umacnianie suwerennego bytu narodowego, nienaruszalność granic państwa narodowego, osiągnięcie przez Polskę statusu państwa mającego wpływ na sytuację Europy w sensie ekspansji gospodarczej i kulturalnej.

W model polityki zagranicznej narodowców wpisany był także nacjonalizm ekonomiczny, który polegał na ochronie narodowych interesów gospodarczych i ochronie rodzimej waluty, uprzywilejowaniu własnego narodu w dostępie do dóbr i czerpaniu z nich profitów. Zdaniem narodowców tylko potęga ekonomiczna i bogactwo materialne dają możliwość skutecznego oddziaływania na relacje z innymi narodami i państwami. W narodowej myśli politycznej bezpieczeństwo ekonomiczne było pochodną sprawności gospodarczej państwa narodowego, które kreuje warunki rozwoju ekonomiki narodowej i kontroluje przebieg procesów gospodarczych.

3. PARADYGMATY IDEOLOGICZNE A KONCEPCJE I PROGRAMY POLITYKI ZAGRANICZNEJ POLSKI W XXI WIEKU

Realizacja polityki zagranicznej oraz analiza materii spraw międzynarodowych przez partie polityczne determinowane były przez doktryny polityczno-prawne, zwane paradygmatami, stając się tym samym instrumentem teoretycznym w interpretowaniu stosunków międzynarodowych i konceptualizacji polityki zagranicznej Polski. Należy zaznaczyć, iż we współczesnej myśli politycznej obecny był spór między realistami i liberałami, przejawiający się w rozbieżnościach dotyczących podstawowych kierunków i zakresów aktywności zewnętrznej państwa polskiego, postawy wobec uczestników stosunków międzynarodowych, w tym najistotniejszych państw partnerskich, a także

integracji europejskiej i polityki wschodniej. Fakt ten skutkował występującymi różnicami w ujmowaniu koncepcji i programów polityki zagranicznej Polski.

Problematyka ideologiczna w niezbyt znaczącym zakresie zajmowała partie lewicowe. Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, iż liberalizm był dominującym systemem w orientacji ideologicznej lewicy, a w okresie sprawowania władzy w latach 2001-2005, a także w latach późniejszych. Przejawiało się to w następujących postulatach:

- 1) wolność jednostki w szerokim tego słowa znaczeniu i wolność ekonomiczna oraz równość prawno-polityczna w sensie zakazu dyskryminacji kogokolwiek w jakimkolwiek obszarze i z jakiegokolwiek powodu, a także równości dostępu bez względu na posiadany status,
- 2) zwiększenie inwestycji gospodarczych ze środków publicznych, obniżka podatków, redukcja bezrobocia w sensie czynników sprzyjających rozwojowi gospodarczemu,
- 3) liberalny model demokracji jako uniwersalny i docelowy model państwa na świecie,
- 4) demokracja pojmowana jako rządy większości przy uznaniu praw mniejszości narodowych, etnicznych, religijnych i seksualnych,
- 5) ustrój państwa gwarantujący szeroką partycypację obywatelską,
- 6) państwo jako, z jednej strony, aktywny uczestnik i moderator życia społecznego i gospodarczego, z drugiej - gwarant wolności w sferze światopoglądowej, instytucja neutralna, nie narzucająca żadnej ideologii,
- 7) państwo prawa, w którym prymat przyznano prawu jako stabilizatora stosunków społeczno-politycznych, niezależnionego od woli politycznej rządzących,
- 8) państwo jako kategoria o wartości obiektywnej, w sensie wspólnoty obywateli powstałej w wyniku umowy społecznej,
- 9) nowoczesne społeczeństwo rozumiane jako zbiorowość o charakterze inkluzyjnym, kategoryzowane przez pojęcia obywatelskości, świeckości, postępowości i niezależności
- 10) znacząca rola mediów i organizacji pozarządowych w państwie w celu umacniania demokracji obywatelskiej.

Modyfikacja paradygmatu liberalnego nastąpiła w połowie drugiej dekadzie XXI w.. Lewica w większej mierze akcentowała potrzebę urzeczywistnienia wartości socjaldemokratycznych: zaczęto akcentować wzmocnienie regulacyjnej i interwencyjnej roli państwa w kluczowych procesach społeczno-gospodarczych, lewicowość jako działanie ukierunkowane na dobro człowieka i jakość jego życia, obronę słabych, biednych, pokrzywdzonych i wykluczonych: antyklerykalizm, ekologizm, wprowadzenie związków partnerskich, prawo do aborcji, likwidację „klauzuli sumienia”, finansowanie in vitro, rozszerzenie praw pracowniczych, państwo opiekuńcze, protekcjonizm gospodarczy w rolnictwie i przemyśle.

Wśród wartości prymarnych pozwalających określić paradygmat środowiska konserwatystów znalazły się: godność ludzka, wolność, solidarność, równość, rodzina, naród i państwo, przy czym szczególne znaczenie miały trzy zasady konstytuujące konserwatywną prawicę: gwarancja wolności, solidarność oraz ochrona życia. Prawica akcentowała następujące postulaty:

- 1) szacunek dla każdej jednostki ludzkiej, wyznaczający aktywność w stosunkach wewnętrznych i zewnętrznych,
- 2) państwo jako gwarant ochrony godności ludzkiej i tworzenia warunków ludzkiej egzystencji,
- 3) godność i wolność człowieka urealniane we wspólnocie i instytucjach, z uczestnictwa w których wynikały prawa i obowiązki obywatelskie,
- 4) solidarność jako warunek funkcjonowania każdej wspólnoty, rozumiana współodpowiedzialności, wsparcie słabszych, współdzielenie się obowiązkami, co oznaczało odrzucenie skrajnych wersji indywidualizmu oraz kolektywizmu,
- 5) równość obywateli wobec prawa, równość praw i obowiązków, w praktyce oznaczające wyrównanie szans w dostępie do kultury, edukacji, zdrowia, a także uczestnictwa w szeroko pojmowanym życiu publicznym,
- 6) rodzina, traktowana jako najważniejsza obok narodu wspólnota, podstawa cywilizacji i życia społecznego, którą należało chronić i umacniać,
- 7) akcent na znaczenie więzi narodowych, gwarantujących trwałość instytucji państwa oraz systemu demokratycznego,

- 8) naród pojmowany jako wspólnota polityczna i kulturowa, a nie jedynie etniczna,
- 9) dezaprobatą dla konfliktów narodowościowych i etnicznych,
- 10) prymat narodu nad państwem, a rola państwa służebna wobec narodu,
- 11) podmiotowość jednostki w państwie gwarantowana przez podstawowe prawa obywatelskie i wspólnotowe w ramach ustroju demokratycznego,
- 12) władza jako uprawnienie do podejmowania suwerennych decyzji, realizacji woli, osiągnięcie celów politycznych,
- 13) władza jako zdolność zarządzania kryzysami, w przeciwieństwie do koncepcji władzy jako umowy społecznej,
- 14) dezaprobatą poglądu o niezdolności państwa do podejmowania decyzji i działań trudnych, a niezbędnych dla obrony interesów wspólnoty i obywateli,

Przeprowadzone w projekcie badania wykazały, iż domeną partii liberalnych była polityka pozbawiona komponentu ideologicznego. Platforma Obywatelska wychodziła z założenia, iż zapotrzebowanie na idee państwowe, narodowe, społeczne czy religijne zmalało, w związku z czym spory ideowe nie były pożądane w obszarze dyskusji politycznych. Partia reprezentowała instrumentalny styl politycznego myślenia i decydowania, stojąc na stanowisku:

- 1) liberalizm jest dominującym systemem wartości,
- 2) wolności człowieka jest wartością absolutną, podstawową w kompleksie wartości jednostkowych i może być realizowana w pełni tylko w demokracji liberalnej,
- 3) rozdziału społeczeństwa obywatelskiego od wspólnoty politycznej,
- 4) państwo traktowane jako zagrożenie dla uniwersalnych wolności jednostkowych i źródło ingerencji w życie obywateli,
- 5) dezaprobatą wobec paternalizmu państwowego, moralizmu prawnego i zmniejszania granic funkcji państwa,
- 6) indywidualizm jest centralną kategorią kompleksu wartości liberalnych, a także punktem odniesienia dla porządku społecznego,
- 7) pragmatyczna wizja państwa jako dobrze zarządzanej wspólnoty i dezaprobatą wobec paternalistycznej wizji onnipotentnego państwa,

- 8) koncepcja gospodarki wolnorynkowej, akcentującej ochronę wolności ekonomicznej jednostek i solidaryzm społeczny,
- 9) znaczenie państwa w gospodarce zredukowane do roli stróża bezpieczeństwa, architekta procesów gospodarczych, regulatora, arbitra i nadzorca rynku, a nie uczestnika procesów gospodarczych.

Cechą charakterystyczną polskiej wersji liberalizmu była akceptacja wartości chrześcijańskich i religii, którą postrzegano jako inspirację moralności i etyki, a także wartości, głównie wolności i tolerancji. Liberałowie akceptowali też wartości konserwatywne, rodzinę i wartości chrześcijańskie w znaczeniu kulturowym, a nie wyznaniowym. Natomiast akceptacja postulatów lewicowych w zakresie urządzenia gospodarki była związana raczej z realizacją bieżących celów politycznych. Z postulatów lewicowych, PO akceptowała także zrównanie praw dla mniejszości seksualnych, finansowanie in vitro, prawo do aborcji, sprzeciw wobec naruszania tzw. kompromisu aborcyjnego, wstrzymanie finansowania Kościoła i związków wyznaniowych z pieniędzy publicznych. W następstwie zbliżenia programowego z lewicą, liberałowie odstąpili od powoływania się na wartości chrześcijańskie.

Natomiast partie ludowcowe dysponowały stałym katalogiem zasad, wartości i przekonań, na który składały się uniwersalne idee, spośród których wymienić należy te o znaczeniu podstawowym w realizacji polityki wewnętrznej i zagranicznej:

- 1) solidarność, tak w wymiarze symbolicznym, jak i praktycznym, pojmowana jako konsensus w dążeniu do dobra wspólnego,
- 2) pomocniczość w sensie spoiwa suwerenności, globalności i europejskości,
- 3) dialog, współpraca, kooperacja jako kluczowe zasady polityki wewnętrznej i zagranicznej,
- 4) równowaga w sensie znaczącej zasady funkcjonowania państwa, realizowanej na wszystkich polach aktywności państwowej.

Wśród wartości prymarnych, określających paradygmat środowiska ludowców akcentowane były: suwerenność państw narodowych, subsydiarność, solidarność, równość praw i obowiązków państw członkowskich oraz pluralizm i poszanowanie różnorodności.

Tożsamość polityczna partii ludowej była budowana na konserwatywnych schematach myślenia i wartościach, w konsekwencji ludowcy akcentowali następujące postulaty:

- 1) tożsamość pojmowana jako dziedzictwo historyczne i kulturowe o charakterze genetycznym w stosunku do jednostki i kształtowaniu się tożsamości współczesnych społeczeństw,
- 2) zmienność społeczna postrzegana w sposób ewolucjonistyczny i tradycjonalistyczny,
- 3) tradycje narodowe postrzegane jako punkty odniesienia współczesności,
- 4) ład społeczny oparty na fundamentach wartości chrześcijańskich, będących źródłem norm społecznych i porządku prawnego,
- 5) w koncepcję wolności jednostki wpisana odpowiedzialność za dobro państwa,
- 6) preferencje dla wspólnotowości z poszanowaniem odrębności jednostki ludzkiej nad daleko posuniętym indywidualizmem,
- 7) akceptacja sprawiedliwości społecznej w sensie wyrównywania nierówności w płaszczyźnie politycznej, ekonomicznej i społecznej,
- 8) koncepcja sprawiedliwości społecznej zaczerpnięta z katolickiej nauki społecznej, z zaakcentowaniem zasady solidarności, praw socjalnych, zasady pierwszeństwa pracy przed kapitałem, sprawiedliwości społecznej i bezpieczeństwa socjalnego,
- 9) aprobata modelu demokracji liberalnej; gwarancje dla ustroju demokratycznego zapewnione przez zasadę równowagi organów władzy, istnieniu niezależnych mediów, solidaryzmu społecznego, sprawiedliwości społecznej, pomocniczości, podporządkowania władzy publicznej etyce i woli narodu,
- 10) preferencje dla republikańskiej wizji państwa jako dobra wspólnego, alternatywnej wobec liberalnej koncepcji „państwa minimum”, państwa opresyjnego, kontrolującego i narzucającego obywatelom sposób życia.

Analiza materiału źródłowego poddanego badaniom wykazała, iż środowiska narodowe i nacjonalistyczne charakteryzowało posiadanie stabilnego, ugruntowanego katalogu wartości politycznych. Zasób ten tworzyły wartości dotyczące wizji państwa i narodu polskiego, składając się tym samym na ideał polityczny:

- 1) akcentowanie znaczenie elity narodu czyli inteligencji, warstwy wykształconej, o patriotycznych poglądach,
- 2) ochrona naczelnych wartości narodu, tj. tożsamości narodowej, rodziny, jednostki ludzkiej, suwerenności państwa, kultury, gospodarki, wolność słowa, ekonomiki,
- 3) brak akceptacji dla scentralizowanej władzy państwowej, prowadzącej do osłabienia aktywności obywateli,
- 4) koncepcja państwa zwartego, spójnego etnicznie, kulturowo i religijnie,
- 5) zasada nienaruszalności wartości politycznych, które sprzyjały realizacji idei narodowej i nacjonalistycznej.

Zebrany materiał badawczy pozwala na 5 wniosków:

- 1) Podejścia teoretyczne, modele analityczne i paradygmaty ideologiczne można uznać za kategorie analityczne, funkcjonalne dla znajdowania odpowiedzi na pytanie kto, co i w jaki sposób wpływało na koncepcje i programy polityki zagranicznej państwa polskiego.
- 2) Partie polityczne w wykreowanych przez siebie modelach polityki zagranicznej wykazywały podobieństwo w kilku zagadnieniach: (1) sprzężeniu zwrotnym i wzajemnych powiązaniach między polityką wewnętrzną a polityką zagraniczną państwa, (2) prymacie polityki wewnętrznej nad polityką zagraniczną, (3) w zakresie potencjalnych kierunków polityki zagranicznej czyli europejskim, transatlantyckim, globalnym, (4) w zakresie priorytetowych celów polityki zagranicznej, za które uznawano podmiotowość polskiej polityki zagranicznej oraz bezpieczeństwo państwa polskiego, (5) w zakresie prymarnych wartości czyli demokracji, wolności, solidarności.
- 3) Preferowanymi modelami polityki zagranicznej, do których odwoływały się partie polityczne, ale stojącymi ze sobą w częściowej sprzeczności, był model idealistyczny (liberalny) i model realistyczny.
- 4) Zasadnicze różnice dotyczyły podstawowych konkretnych pól aktywności międzynarodowej polskiego państwa, stosunku do najważniejszych jego partnerów w środowisku międzynarodowym oraz integracji europejskiej.

- 5) Determinantą sporów politycznych był konfliktogenny charakter preferencji i priorytetów polityki zagranicznej poszczególnych opcji politycznych, podobnie jak i instrumenty stosowane do kształtowania i realizowania polityki zagranicznej.